

Lakatos Judit

Ifjúsági munkanélküliség

Az ifjúság munkaerőpiaci helyzete a 90-es évek közepén, a munkaerő-felmérés adatai alapján

Magyarországon a nyílt munkanélküliség a 80-as évek végén jelent meg. Ez a gazdasági folyamatok szempontjából igencsak rövidnek számító idő azonban elegendő volt ahhoz, hogy a munkanélküliség összes súlyos tünete, a tartós munkanélküliség, a kedvezőtlen adottságú munkáltatói csoportok marginalizálódása, a regionális különbségek kialakuljanak. A munkanélküliségi jellemzők elemzésénél emellett kitüntetett szerepe van a fiatalok munkanélküliségének, hiszen az ő adott munkaerőpiaci pozícióik sok szempontból meghatározzák a munka világának jövőjét is.

A fiatal korosztályokba tartozók munkaerőpiaci kínálatát alapvetően két tényező, a demográfiai helyzet – azaz az érintett korosztályokba tartozók létszáma – és a beiskolázási arányszám határozza meg. Ez utóbbi azért, mert a munkavállalási kor elérésevel a fiatalok döntő többsége nem lép ki a munkaerőpiacra, hanem további 3-8 évig még iskolába jár. Az elmúlt 6 évben – 1990. január 1. és 1996. január 1. között – a potenciális ifjúsági munkaerő-kínálatot jelentő 15-29 év közötti korosztály létszáma igen jelentősen, közel 250 ezer fővel nőtt. A lokális demográfiai csúcs az 50-es évek népességgpolitikai intézkedéseinek késői következménye: az akkor született nagy létszámú korosztályok gyermekei a 90-es években lettek munkavállalási korúak.

Az ifjúsági munkaerőkínálat tehát éppen azokban az években nőtt számottevően, amikor a munkaerőpiac keresleti oldala drasztikusan szűkült. A megnövekedett kínálat azonban nem jelent még teljes egészében meg a munkaerőpiacon, 1990-96 között ugyanis az érintett korosztályon belül mintegy 2 százalékponttal (22,7%-ról 24,8%-ra) nőtt a középiskolai tanulók, illetve az egyetemi, főiskolai hallgatók aránya. A legnagyobb létszámú 20-24 év közötti korosztályból – az utóbbi 2-3 év felvételi keretszámainak radikális emelkedése következtében – különösen erőteljesen megnőtt a felsőoktatási intézményeket látogatók aránya. Az oktatási hálózat kiterjedése azonban egyfajta időzített munkaerőpiaci bombát is jelenthet. A férőhelyek növelése mögött ugyanis nem feltétlenül húzódik meg a közeljövő munkaerői igényének reális számbavétele. Néhány éven belül a felsőoktatási intézményekből nagytömegű diplomás fiatal fog kilépni, akik esetleg azzal a ténnyel szembesülnek majd, hogy az ő végzettségükre nincs szükség.

A fiatal, 15-29 év közötti nők gazdasági aktivitását az oktatási rendszer mellett nagymértékben befolyásolja a gyermekvállalás is. Jóllehet a 15-29 év közötti korosztályba tartozó nők száma nőtt az 1990-96 közötti időszakban, arányait tekintve csökkent a gyermekgondozási ellátást igénybevevőké. Ennek oka valószínűleg meglehetősen sokrétű. Általános tapasztalat, hogy a gazdasági helyzet rosszabbodása visszahat a születések számára. A kisgyermekes anyák munkaerőpiacra történő visszatérése ráadásul egyre kevésbé zökkenőmentes, ami befolyásolja a vállalt gyermekek számát és a születések időzítését. A juttatási rendszer 1996 tavaszán radikálisan változott, előzetes véleményfelmérések szerint ennek szintén lesz hatása a népesedési helyzet alakulására, de

hogy milyen mértékben, az egyelőre nem becsülhető meg. Az elmúlt években gyermekgondozás miatti távollét – annak nemzetközi méretekben szokatlan hossza – jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a fiatal nők munkanélküliségi rátája lényegesen alacsonyabb, mint a férfiaké. A támogatási rendszer így akár munkaerőpiaci eszközként is értékelhető, hiszen hiányában – a munkahelyek adott száma mellett – biztos, hogy lényegesen több 15-29 éves nő kényszerülne a munkanélküliségi ellátás valamely formájának igénybevételére.

Magyarországon 1989-93 között a munkanélküliek száma gyorsan emelkedett, s 1993 első félévében közel 550 ezer fővel érte el a maximumot. Ugyanezen időszak alatt mintegy 1 millió aktív kereső állás szűnt meg, azaz a korábban foglalkoztatottnak minősülők egy része tartósan kiszakadt a munkaerőpiacról. Az idősebb korosztályba tartozóknál ez az esetek többségében a nyugdíjba vonulást jelentette. A – csak részben természetes – demográfiai csere által felszabaduló munkahelyek száma azonban alacsonyabb volt, mint a munkaerőpiacra frissen belépni szándékozó fiataloké. Ez azt eredményezte, hogy az iskolából kikerülők egy része tanulmányaik befejezése után, vagy egyáltalán nem tudott elhelyezkedni, vagy ha ez sikerült is, rövid idő elteltével újra munkanélkülivé vált. Jóllehet 1994-95-ben a munkahelyek számának csökkenése megállt, miközben a munkanélküliek száma csökkent, a munkaerőpiaci helyzet stabilizálódása nem hozott kedvező fordulatot a fiatal korosztályokba tartozók számára. Miként a munkanélküliségi helyzet alakulását rendszeresen nyomon követni hivatott munkaerő-felmérési adatok mutatják – jóllehet időközben a fiatal munkanélküliek abszolút száma is csökkent – a 15-29 éves korosztályba tartozók változatlanul mintegy 40%-át jelentik az összes munkanélkülinek.

A fiatal munkanélküliek kor szerinti megoszlása sem változott az elmúlt öt évben, annak ellenére, hogy a beiskolázási keretszámok gyorsabban nőttek, mint az érintett korosztályok létszáma. A képzettségi szint emelkedésétől, illetve attól, hogy nőtt a továbbtanulók aránya, akár az is következhetett volna, hogy csökken a legfiatalabb, a 15-19 év közötti korosztályba tartozó munkanélkülieknek az összes munkanélkülihez viszonyított aránya. Ezzel a várakozással ellentétben azonban, a legfiatalabbak változatlanul az összes munkanélküliek mintegy 11%-át képviselik. A következő, az előbbinél összességében is nagyobb munkaerőpiaci jelenlét jellemezte 20-24 év közötti korcsoport mintegy 17%-kal, míg a 25-29 évesek stabil 12,5% körüli aránnyal képviseltetik magukat a munkanélküliek között.

A munkanélküliség általános – a nemzetközi összehasonlításokban is alkalmazott – mérőszáma a munkanélküliségi ráta, azaz a munkanélkülieknek a foglalkoztatottak és munkanélküliek együttes létszámához viszonyított aránya. Minél magasabb az értéke, annál nagyobb arányban vannak képviselve a munkanélküliek az adott csoportnak a munkaerőpiacon aktívan jelenlévő tagjai között. Magyarországon a fiatalok kedvezőtlen munkaerőpiaci helyzetéből következően, a munkanélküliség szintje és az életkor között szoros negatív irányú kapcsolat áll fenn. A viszonylag alacsony munkaerőpiaci jelenlétet jellemzi, hogy a 15-19 év közötti korosztály munkanélküliségi rátája kiugróan magas, mintegy 30%-os, de a 20-24 év közöttieké is meghaladja az átlagot. A legfiatalabbak elhelyezkedési esélyei nemcsak a szakmai gyakorlat hiánya miatt rosszak, de a munkanélküliek között sokan vannak olyanok, akik formális iskolai végzettséggel

sem rendelkeznek (vagy csak az általános iskolát fejezték be), s így legfeljebb az amúgy is túlkínálat jellemezte segéd munkák elvégzésére lennének alkalmasak.

A fiatalok esetében a munkanélkülivé válás gyakran a továbbtanulás irányának nem megfelelő megválasztásából következik. A megszerzett képzettséggel esetlegesen nehéz, vagy éppen lehetetlen állást találni, hiszen a munkaerőpiac igénye az utóbbi években gyorsabban változott, mint az oktatás struktúrája. Ráadásul gyakori az is, hogy egy adott szakirányú iskola környezetében lokális túlkínálat alakul ki az ott oktatott képzettséggel rendelkezőkből. A pályakezdők munkanélküliségének azonban oka lehet az is, hogy a fiatal csak az iskola befejezése után döbben rá, hogy választott szakmájában nem kíván dolgozni, s elképzeléseinek jobban megfelelő, de a valóságban nem biztos, hogy létező állás keresésébe kezd.

1993 első félévéig nemcsak a munkanélküliek száma nőtt gyors ütemben, de igen jelentősen mérséklődött a foglalkoztatottak száma is. Az utóbbi 2-3 évben a munkaerőpiac stabilizálódott, a foglalkoztatottak arányának csökkenése megállt. A fiatal – mindenekelőtt a 25 éven aluli – korosztályba tartozók aktivitás szerinti megoszlását azonban ez kisebb mértékben befolyásolta, mint a beiskolázásban bekövetkező változás. Ennek eredménye az, hogy a 15-24 évesek között a foglalkoztatottak aránya – de egyáltalán a munkaerőpiaci jelenlét – folyamatosan csökken, miközben a gazdaságilag nem aktívaké ugyanilyen arányban növekszik. A 90-es években viszonylag kevésbé változott a 25-29 éves korosztály foglalkoztatási súlya, de az 1996. évi adatok újra a gazdaságilag nem aktív réteg viszonylag jelentős növekedését jelzik előre.

Mivel a munkanélküliség megjelenése és gyors növekedése a gazdasági szerkezet átalakulásával függ össze, és a munkahelyek megszűnési folyamata eltérő ütemű volt a férfiak, illetve a nők dominanciája jellemezte területeken, Magyarországon egyelőre a női munkanélküliség alacsonyabb szintű, mint a férfiakra jellemző, bár az utóbbi években a különbség csökkent. Ez az általános tendencia a fiatal korcsoportok esetében is markánsan érvényesül. A fiatal nők és férfiak különböző munkanélküliségi szintjét azonban az egyes nemzetgazdasági ágak eltérő munkaerő megtartó képessége mellett nem kis mértékben befolyásolja az a tény, hogy a nők esetében ez az életkor a gyermekvállalás időszaka. (A nemzetközi összehasonlítás céljaira számolt – a gyermekgondozási ellátását igénybevevőket gazdaságilag inaktívként számbavevő – munkanélküliségi ráta tekintetében a nemenkénti különbség már kisebb.)

A munkanélküliség megjelenése a szakképzetlen rétegeket fokozottan érintette. A csak alapfokú végzettséggel, illetve az általános irányú középfokú végzettséggel rendelkezők voltak azok, akiktől leépítés esetén elsőként megváltak a munkáltatók. A gazdaságban robbanásszerűen végbement munkahely megszűnési folyamat lezárultával azonban a munkanélkülivé válás esélye és az iskolai végzettség szintje között lazult a kapcsolat. Természetesen az a megállapítás továbbra is igaz, hogy a munkanélküliek iskolai végzettség szerinti összetétele kedvezőtlenebb, mint a foglalkoztatottaké, a két csoport iskolázottsági szintjében mutatkozó különbség azonban csökkenő. Természetesen ez a megállapítás a fiatalokra is érvényes, esetükben azonban a munkaerőpiaci státusz és az iskolai végzettség között az átlagosnál is szorosabb és közvetlenebb kapcsolat áll fenn. A jelenlegi fiatal munkanélküliek 36%-a legfeljebb csak általános iskolai végzettséggel rendelkezik. Szakismeret hiányában – főleg a legfiatalabb korosztály-

ba tartozók esetében, ahol ezt még a tapasztalat sem ellensúlyozza – e réteghez tartozóknak igen nehéz állandó állást találniuk. A munkaerőpiacra való belépés előfeltétele esetükben a megfelelő irányú képzés, amelyben való részvételt azonban az is nehezítheti, ha az általános iskolai végbizonyítvány mögött nem áll legalább alapszintű tudás. Az elmúlt években jelentős számú munkanélküli fiatalt termelt ki az a szakmunkás-képzési rendszer is, melynek struktúrája nem követte elég rugalmasan a gyorsan változó munkaerőpiaci igényeket. A középiskolát végzetteken belül úgy tűnik, a gimnáziumi érettségivel rendelkező fiataloknak vannak leginkább elhelyezkedési gondjaik. A munkanélküli státusz a középiskolai végzettséggel rendelkező fiatalok esetében azonban gyakran csak átmeneti, s a tényleges cél nem az elhelyezkedés, hanem a tanulmányaik folytatása valamely felsőoktatási intézményben. A főiskolát, egyetemet végzettek a fiatal munkanélküliek között egyelőre alulreprezentáltak. Az utóbbi években azonban a felsőfokú tanintézetben tanulók létszáma igen nagy arányban nőtt. Bizonyos felsőfokú végzettségek (pl. tanári) esetében a piac már ma is túltelített, ebből következik, hogy az oktatási intézményekből a jövőben egyre több fiatal lép ki diplomával a zsebében, aki nem, vagy csak a társadalomtól újabb anyagi áldozatvállalást követelő átképzés után tud elhelyezkedni.

Az oktatás és munkaerőpiac viszonya mellett az ifjúsági munkanélküliség másik neuralgikus pontja a tartóssá válás. Azokban az országokban, ahol a munkaerő állományon belül a cserélődés gyors, a munkanélküliség átlagos ideje rövid (ilyen pl. az USA), ott a munkanélküliség viszonylag magas szintje mellett sem olyan súlyosak annak társadalmi és gazdasági következményei, mint egy olyan országban, ahol a népesség viszonylag kis hányada munkanélküli, de aki az, az tartósan. A munkájukat már hosszabb ideje elvesztők ugyanis nehezen – költséges külön programok segítségével – integrálhatók csak be a munkaerőpiacba, sajnos annak ellenére, hogy Magyarországon a nyílt munkanélküliség új keletű jelenség, nagyon hamar tartóssá vált, s ez ha nem is teljesen egyforma mértékben, de minden korosztályt sújt. A tartósan munkanélküliek között a 15-24 éves korosztály csak mintegy 8 százalékponttal képvisel kisebb súlyt, mint az összes munkanélküli. A fiatalok tartós munkanélkülisége társadalmilag azért különösen veszélyes, mert kellő élettapasztalat hiányában itt a marginalizálódás – szélsőséges esetben a bűnözővé válás – lehetőségével is fokozottan kell számolni.

További súlyos gondot jelent a munkaerőpiac rendkívül nagyfokú területi egyenlőtlensége. A munkahelyek soha nem oszlottak meg egyenletesen az ország területén, keresleti többlet jellemezte munkaerőpiaci körülmények között azonban a munkáltatók vállalták a munkaerő odajuttatásának, illetve elszállásolásának költségeit. A szocialista iparosítás egyik jellemzője ráadásul nagyvállalatoknak, azok bizonyos egységeinek az ország korábban elmaradott térségeibe történő telepítése volt, de nagyszámú regionális munkahelyet teremtett a nagyüzemi mezőgazdaság és a hozzá kapcsolódó melléküzemági tevékenység is. A 90-es évek fordulójától kezdődő munkahely megszűnési folyamat a vidéki gyáregységeket az átlagosnál is erőteljesebben érintette. Egy-egy ipari üzem bezárásával ezek kerültek kilátástalan helyzetbe (lásd: Ózd, vagy Diósgyőr példáját). A mezőgazdasági tulajdonosi szerkezet átalakulása nyomán a mezőgazdasági munkahelyek száma a felére csökkent, s ezzel egy-egy mikrokörzet gyakran az egyetlen munkáltatóját veszítette el. A racionális gazdálkodás érdekében létszám-

csökkentésre szinte kivétel nélkül valamennyi munkáltató rákényszerült. Ez nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a nem helyben lakó munkavállalók iránti kereslet csökkent. Természetesen születtek is új munkahelyek, de ezek megoszlása sem volt földrajzilag egyenletes, hanem arányaiban több jött létre a fővárosban és az ország nyugati megyéiben. Magyarországon a területi mobilitás rendkívül kicsi, ami részben a lakáshelyzet megoldásának irreálisan magas terheiből következik. A munkaerőpiac egyenlőtlen fejlődése és a területi mobilitás alacsony szintje napjainkra ahhoz vezetett, hogy az ország egyes területeit (megyéit, de még inkább mikrokörzeteit) igen nagy arányú (általános) munkanélküliség jellemzi, míg máshol (főleg Budapesten és az agglomerációban) a munkanélküliség szintje relatíve alacsony, és az is inkább strukturális, semmint általános. A regionális különbségek a fiatalok esetében fokozottan jelentkeznek. A depressziós területek kisszámú munkahelyeit a munkáltatók ugyanis elsősorban az ott hosszabb ideje dolgozó, nagyobb gyakorlattal rendelkező dolgozók számára próbálják megőrizni. Jóllehet a fiatalok többsége még nem családfenntartó, így elvileg nyitottabb akár a lakóhelytől távoli munkavállalás irányába is, a munkásszállók megszűnése és az albérllet magas ára miatt ez csak kevesek számára járható út. Az ifjúsági munkanélküliség tekintetében így a különbségek már a több megyét magába foglaló régiók szintjén is igen nagyok, s minél kisebb földrajzi egységeket vizsgálunk, annál markánsabban jelentkezik a területi differenciálódás. Az ország legrosszabb helyzetben lévő északi, északi-keleti megyéit ma több mint kétszer akkora ifjúsági munkanélküliségi ráta jellemzi, mint a legelőnyösebb helyzetben lévő Budapestet és a hozzá tartozó agglomerációs övezetet.

Az EK országokkal történő összevetésből megállapítható, hogy Magyarország ifjúsági munkanélküliségi mutatója az EK országok átlagánál némileg jobb (1995-ben a 15-24 éves népesség munkanélküliségi rátája a 15 EK országban átlagosan 21,2%, Magyarország esetében pedig ugyanezen mutató nemzetközi összehasonlítási célra történő változata 18,7% volt), a női népesség esetében pedig kifejezetten kedvezőbb. A 15-24 éves népesség munkanélküliségi rátáját tekintve Magyarország helyzete Svédorszáéhoz, Írorszáéhoz, Belgiuméhoz áll közel és jobb, mint például Görögorszáégé, Franciaorszáégé, Spanyolorszáégé, Olaszorszáégé vagy Finnorszáégé. Az EK országok átlagához képest azonban a legfiatalabbak – a 15-19 évesek – kifejezetten rossz munkanélküliségi mutatóval rendelkeznek, amit az idősebb (ifjúsági) korosztály kedvezőbb értékei egyenlítenek ki.

A hazánkéhoz hasonló átalakulási folyamaton átesett közép-kelet-európai országcsoporton (ideértve Bulgáriát, Csehországot, Lengyelországot, Romániát, Szlovákiát) belül az ifjúsági munkanélküliségi ráta tekintetében Magyarország némileg jobb helyezést foglal el, mint a teljes munkanélküliségi ráta tekintetében, s 1995 elején 19,7%-os ifjúsági munkanélküliségi rátájával a gazdasági szerkezet átalakításának a többi hasonló országtól eltérő útját járó Csehország után a második helyet foglalta el. Valamennyi vizsgált országra azonban az a jellemző – s nincs ez másként Magyarország esetében sem – hogy a 15-24 év közötti korosztály munkanélküliség rátája kétszerese a teljes megfigyelt népességre jellemző értéknek.

A nemzetközi összehasonlítás ifjúságra vonatkozó eredménye talán úgy summázható, hogy a magyar fiatalok munkaerőpiaci helyzete kedvezőtlenebb az idősebb korosztályba tartozóknál, de ez jellemző az ifjúságra Európa más országaiban is. Az EK or-

szágok közül csak ott alacsony a fiatalok munkanélküliség rátája, ahol a munkanélküliség általános szintje is kedvező. A számok által jelzett tendencia általános érvényű jelenségekből következők: a gazdasági fejlődés élőmunka megtakarító jellegéből – ami miatt a munkaerőpiacra jelentkező új igény kisebb mint az onnan kilépők száma –, az oktatási kibocsátás és a munkaerőpiaci igény közötti részleges disszonanciából. Az ifjúsági munkanélküliség kérdése ugyanakkor – a tartós munkanélküliséghez hasonlóan – szinte mindenhol a kiemelten kezelt területek között van. A fiatalok álláshoz juttatása érdekében különböző speciális programok működnek a világ minden táján, s nincs ez másként nálunk sem. Ezek meglehetősen költségesek, ugyanakkor sikerük változó. Az azonban biztos, hogy a munkanélküli fiatalokat az átlagosnál testreszabottabb, egyéni igényeiket és ambícióikat a lehetőség szerint maximálisan figyelembe vevő programokkal lehet csak sikeresen integrálni a munka világába.

Fóti János

Néhány szempont az ifjúsági munkanélküliség kérdésének vizsgálatához

Az ifjúság munkanélküliségének vizsgálatához – a lakossági adatfelmérések mellett – értékes információkat szolgáltatnak a regisztrált munkanélküliekre vonatkozó adatközlések is, amelyeket az Országos Munkaügyi Központ jelentései tartalmaznak. A nyilvántartásba vett munkanélküliek köre nem teljesen felel meg a „munkanélküliség” nemzetközi ajánlások szerinti kritérium rendszerének, hiszen azoknak a személyeknek az állományát foglalja magába, akiket ténylegesen munkanélküli álláskeresőként regisztráltak. Ezen információk értékét az adja meg, hogy a nyilvántartásban szereplő rétegekről igen sokoldalú demográfiai, iskolázottsági és munkaerőpiaci jellemzők szerinti feldolgozásokat biztosítanak. Különösen hangsúlyozni kell azt a körülményt, hogy teljeskörű területi (megyéenkénti vagy akár még részletesebb) bontásban is lehetővé teszik a munkanélküliség mértékének feltárását. Tekintettel arra, hogy e tárgy körben a területi aspektus döntő jelentőségű, a regisztráción alapuló feldolgozások jól kiegészíthetők a lakossági adatfelvételekből származó ismereteket. 1990 óta ugyanis nem volt teljeskörű lakossági adatfelvétel; meg kellett tehát elégedni az 1992 óta meghatározott mintán folyamatosan végrehajtott munkaerő felmérések – minta nagyságából eredően – területi vonatkozásban csak korlátozottan hasznosítható eredményeivel, illetve újabb az 1996. évi mikrocenzus nagyobb (2%-os) mintájával, amely mélyebb területi vizsgálatokra ad lehetőséget, de bizonyos korlátokat nem léphet át.

Az ifjúsági munkanélküliség kialakulása

Az Országos Munkaügyi Központ (OMK) negyedévenként, majd később havonta kiadott jelentései (3.) lényegében attól kezdve kísérik figyelemmel a munkanélküliek állományának alakulását, amikor – az 1980-as évek utolsó harmadában – lényegében sor kerülhetett a „teljes foglalkoztatás” fikciójának feladására (1.). Meg kell jegyezni,